

Kulturarv: forskning og forvaltning – generelle tendenser i Europa

Af Carsten Paludan-Müller, adm. Dir. NIKU, Oslo

Mange steder i Europa er der nyt fokus på varetagelsen af kulturarv og kulturmiljø. Baggrunden er en situation, hvor der dels sker en betydelig omdisponering af kulturarvens fysiske og sociale kontekster og dels en markant forandring i definition, prioritering, finansiering og styring af offentlige tjenester, ydelser og myndighedsudøvelse. Alt dette påvirker naturligvis både den almene opfattelse af kulturarven og det professionelle arbejde med den. Meget er derfor i et opbrud, der kan være vanskeligt at fortolke og derfor også vanskeligt at agere i forhold til på en måde, der kan medvirke til at give forandringerne en ønskelig retning. Det der gør det lettere at fortolke de komplekse tendenser, der ses i et enkelt land, er at løfte blikket og se udviklingen i et internationalt eller i det mindste europæisk perspektiv. Udviklingen vil så i mange henseender vise sig ikke at være tilfældig, men vil i stedet ses at falde ind i generelle mønstre, som man kan forholde sig til.

EUROPÆISKE TENDENSER I FORSTÅElsen AF KULTURARVEN

Definitionen af den faste kulturarv

Tidligere opfattedes den faste kulturarv ofte som synonymt med monumenter. Fortidsminder, der i denne artikel betegner alle dele af den faste kulturarv, der – uanset alder – kan minde os om fortiden, sås på en måde som løsrevne relikter fra en anden tid – som rumskibe sendt fra en fjern planet. Tillige var det netop også tendensen, alene at fokusere på de fortidsminder, som udgjordes af velafgrænsede enkeltobjekter såsom gravhøje, bygninger – eller rester af sådanne.

I dag opfattes mange fortidsminder stadigvæk som monumenter – men de ses i tiltagende grad tillige som dele af en udvidet kontekst. Det kan være gravhøjen i sit landskab. Eller gården som del af et landskab med en række biotoper, der betinges af gårdens særlige drift.

Tendensen går i retning af udvælgelsen af flere ”combined sites”, hvor hele landskaber indgår som fortidsminder med deres indhold af gensidigt betingede kultur og naturkvaliteter. Vi ser med andre ord at fortidsmindebegrebet er dynamisk – og at det udvides.

Den faste kulturarvs samfundsbetydning

Fra nationalt til multikulturelt ejerskab

Fortidsmindernes tidligere ret entydige monumentkarakter var i god harmoni med det forhold, at kulturarvsbegrebet langt hen ad vejen udviklede sig i sammenhæng med nationalstatens fremvækst. Fortiden leverede så at sige monumenter, der ved siden af nykonstruerede monumenter skulle underbygge følelsen af et folkeligt, nationalt fællesskab.

Dette nationale perspektiv på kulturarvens betydning er ikke faldet bort. Men i dag er det modificeret og langt stærkere suppleret med andre perspektiver, som nu også anerkendes af statsmagten: Til det nationale perspektiv føjer der sig lokale, regionale og globale perspektiver.

I takt med globaliseringens homogeniserende effekt på den kulturelle variation er der en ledsagende og til dels modgående tendens til at lokalsamfundene og regionerne understreger deres særlige identitet ved at fokusere på deres historiske og kulturelle arv. Den enkelte by eller region fokuserer på sin helt egen historie. I Nordengland har dette været en del af grundlaget for rehabilitering gennem de sidste 10-15 år af tidlig-industrielle bycentre, der siden 1960'erne havde været inde i en destruktiv

krisespiral. I Catalonien, Bretagne og Skåne har kulturarven været med til at vende den regionale selvopfattelse fra at være udkant i nationalstaten til at være noget i kraft af sig selv.

I dag tillægger vi desuden mange kulturarvslokaliteter en betydning som dele af en arv, der er menneskeheds fælles gods. Institutionen "World Heritage" er et udtryk for dette. Således også reaktionen på Talibanregimets vidt publicerede destruktion af Budhafigurerne ved Bamiyan, der blev set som et overgreb på en fælles global ejendom, der netop var produkt af Afghanistans beliggenhed på Silkevejen, der gennem årtusinder har været kulturelt og kommercielt bindeled mellem Asien og Europa. Tilsvarende stærke reaktioner har der været på museumsplyndringerne i Irak i kølvandet på den amerikanske erobring af landet i 2003.

Hvor der tidligere blev lagt vægt på et monokulturelt perspektiv, hvor fortidsminderne entydigt blev sat ind i fortællingen om én kultur-/nationalstat, ser vi nu at kulturarven i stigende grad formår at rumme sammensatte og tidligere antagonistiske fortællinger. Tidligere var 1. Verdenskrigs slagmarker i Flandern først og fremmest monumenter for sejrherrene. I dag er de mest af alt monumenter over krigen som europæisk tragedie mere end som nationalt helteepos. I Danmark anerkendes og forvaltes slagmarken fra 1864 ved Dybbøl i stigende grad som et både dansk og tysk monument. Og de slesvigske krige genfortolkes af nye medborgere fra Balkan i lyset af de Jugoslaviske borgerkrige.

Det, vi ser, er at ikke alene nuanceres nationalstatsperspektivet på kulturarven ved at blive flernationalt. Det nuanceres yderligere ved at nye eller gamle minoritetsgrupper får eller kræver rettigheder til kulturarven, således som det også er sket med hensyn til den samiske befolkning i Norge. Den flerkulturelle og transnationale fortolkning af fortidsminderne er i virkeligheden blot endnu et udtryk for, at den klassiske nationalstats rolle generelt bliver udfordret både fra det overnationale og fra det regionale niveau.

Værdiskabelse

Men kulturarvens betydning i dagens samfund rækker ud over det at bekræfte identitet og kulturelle normer. I stigende grad er man optaget af at se kulturarven som en ressource, der rummer sociale og økonomiske værdier. Værditilskrivning for en ejendom, der udgør en del af et attraktivt kulturmiljø er et velkendt fænomen, som kan fremdyrkes yderligere. En ny engelsk oversigt viser at kapitalforrentningen i kontorhuse der er kulturarvsklassificerede (listed) er 9.7% mod 9.4% i andre kontorhuse.

Sociale gevinster kan også indhøstes ved at bruge kulturarven som medie for social inkludering. I mange hurtigt udbyggede europæiske storbymiljøer fra Valencia til Berlin har man med gode erfaringer inddraget unge fra betonforstædernes marginaliserede grupper i arbejdet med sporene af den lokale historie. I Milton Keynes, som er det hurtigst voksende bysamfund i UK, har man i det delvist EU-finansierede Living Archive projekt gennem en del år arbejdet ud fra den grundtese, at den lokale historie er den befolknings historie, som nu bor i området. Den lokale historie kan dermed have sine rødder i Malaysia, Argentina, Skotland, Nigeria eller på den nu nedlagte togfabrik på stedet. Projektet sætter erindringsmættede og historiefortællende pensionister sammen med website-producerende teenagere og teaterentusiastiske revalidenter. Tilsammen researcher, dokumenterer og formidler disse mennesker historie i sociale fællesskaber, der ikke havde haft mange chancer uden det fælles referencepunkt i kulturarvsdimensionen. Grundambitionen er med historien som ressource at hjælpe mennesker med at finde fodfæste, fællesskaber og værdighed midt i en rivende strøm af forandring.

Kulturarvens værdi som kilde beroede tidligere alene på dens udsagnskraft i forhold til historiske begivenheder. Den værdi har den stadigvæk – men nu er kulturarvens steder tillige kilder til viden på andre væsentlige områder. Fortidsminderne rummer ofte informationer, der kan belyse langsigtede forandringsprocesser i relationerne mellem natur og kultur, og dermed

gøre det lettere for os at skelne mellem menneskelige miljøpåvirkninger og økologiske forandringer, der skyldes andre forhold. Eksempelvis er arkæologiske undersøgelser i dag en væsentlig kilde til forståelse af den dynamik, der ligger bag jorderosion og tab af næringsstoffer i det mediterrane område. Arkæologi producerer et langt perspektiv på konsekvensen af forskellige handle måder i de mediterrane økosystemer. Og det er ikke altid, at resultatet peger entydigt på menneskelig aktivitet som årsag til økologiske problemer.

Kriterier for værdisætning

Tidligere var alder og æstetik meget afgørende parametre for den værdi, et kulturminde blev tilskrevet. I dag betyder udsagnskraft og aktualitet lige så meget. Det medfører, at en bygning i dag kan være interessant som kulturarv i kraft af den funktion, den har haft, selvom den i sig selv måske hverken har høj alder eller rummer væsentlige æstetiske kvaliteter.

I sammenhæng hermed er det heller ikke længere alene op til eksperterne at klassificere kulturarv. I dag betyder deltagernes (ejerens, lokalbefolkningens, erhvervslivets) værdisætning af kulturarven lige så meget. Det medfører netop også, at kriterierne for udvælgelse af den kulturarv, der skal bevares for eftertiden i høj grad fastsættes ud fra bredere kriterier end de traditionelt akademiske.

EUROPÆISKE TENDENSER I ARBEJDET MED KULTURARVEN

Myndighed, beslutningskompetence og ansvar

Gennem det sene 19. århundrede og hovedparten af det 20. århundrede opbyggedes en statslig kulturarvsbeskyttelse i mange europæiske lande. Dette statslige engagement i kulturarven var blot et aspekt af opbygningen af den moderne europæiske statsmagts standardiserede regulering af samfundslivet. Denne udvikling nåede generelt et zenit ved midten af 1970'erne. Herefter begyndte en fase med deregulering og decentralisering, som stadigvæk foregår. Den generelle tendens går nu

i retning af nedbrydning af magtdistance mellem myndighed og borger, og decentralisering af beslutningskompetence fra det statslige til det regionale og lokale niveau. Det betyder for kulturarvsforvaltningen, at staten i højere grad i dag producerer rammer, incitament og vejledning for en regional, lokal og privat forvaltning af fortidsminder.

Derfor er der også en tendens til, at afgørelserne i dag foretages af eksperter i tæt samråd med de mennesker og aktører, som er implicerede og har interesser i det konkrete kulturarvsobjekt og som efterfølgende i praksis skal forestå den videre konkrete forvaltning af dette. Det drejer sig f.eks. om dialog mellem eksperter og bonden, på hvis ejendom gravhøjen, digerne eller det historiske gårdsanlæg befinder sig.

I tråd med at kulturarven ikke længere forstås og håndteres som isolerede monumenter, men som dele af større helheder (by/landskab), er den generelle tendens at kulturarvssektoren i stigende grad integreres i eller koordineres med miljø- og planlægningssektoren. Denne tendens til samordning af miljøbeskyttelsen har også relation til den modificering af naturbegrebet, der udspringer af en voksende erkendelse af, at de biologiske og landskabsæstetiske kvaliteter, vi ønsker at tage vare på, langt hen ad vejen er kulturbetingede produkter af bestemte driftsformer.

Praktisk forvaltning og prioritering (virkemidler)

Tidligere var virkemidlet til beskyttelse af kulturarven næsten udelukkende fredning og restriktion. I dag og fremover bliver kommunikation, planlægning, sektorintegration og incitamentsskabelse stadig vigtigere værktøjer for at facilitere og motivere engagement og ejerskabsfølelse hos de ejendomsbesiddere og lokalsamfund, der i hverdagen skal agere i forhold til kulturarven. Der er i de europæiske forsknings- og forvaltningsmiljøer en voksende erkendelse af at uden dialog og forståelse med relevante "stakeholders" kan der ikke etableres varig beskyttelse af kulturarv.

Landbrug

Med til dette billede hører i særlig grad bøndernes rolle som konkrete forvaltere af en væsentlig bestanddel af den europæiske kulturarv. Den traditionelle europæiske landbrugsstøtte til volumenproduktion er i disse år under pres fra mange sider. WTO presser på for afvikling ud fra et konkurrencehensyn. EU's østudvidelse lægger økonomisk pres på, og den offentlige opinion presser på for øgede kvalitets-, miljø- og etik hensyn i fødevarerproduktion.

Derfor er der et voksende behov for omlægning af landbrugsstøtten til præmiering af andre ydelser, som det urbaniserede flertalssamfund nu ønsker, at landbruget skal levere til gengæld for betaling. Miljøkvalitet i form af sikring af rent drikkevand og opretholdelse af biodiversitet har gennem nogle år været sådanne krav. Men også kulturarv og kulturmiljø går nu ind som støttekriterier i EU's direktiver. Det betyder, at landmanden fremover vil få et nyt incitament til aktiv indsats for kulturarvsbeskyttelse.

Belvedere – Kulturarven som ressource

I Nederlandene finder vi nok det nyeste og mest avancerede strategiske grundlag for sektorovergribende kulturarvsintegration. Det såkaldte "Belvedere Memorandum". Belvedere Memorandum blev i 1999 udsendt i fællesskab af ministeren for uddannelse, kultur og videnskab, ministeren for bolig planlægning og miljø, ministeren for landbrug, naturforvaltning og fiskeri samt ministeren for trafik og vandforvaltning. Den grundlæggende tese er at kulturarven skal bevares og bruges, fordi den er en ressource, der kan tilføre store værdier i en lang række sektorer, når kulturarvsperspektivet integreres tidligt i planlægnings- og designfasen. Det gælder i stort set alle skalaer fra bygningsarkitektur, til byudvikling og landskabsgenopretning, ligesom det gælder for landbruget som producent af miljøkvalitet.

Bevaring – fra isoleret til strategisk satsning

Europæisk kulturarvsbevaring har langt hen ad vejen været drevet af entusiasme både blandt fagfolk og amatører. Det har undertiden ført til fremragende indsatser der har reddet værdifulde enkeltobjekter, der ellers var gået til grunde.

Men i dag kan entusiasmen ikke stå alene. Kulturarvsbevaring indebærer ofte beslutninger af betydelig økonomisk rækkevidde, når f.eks. et hus skal restaureres. Derfor må der forud for en sådan investering skaffes klarhed over væsentligheden af netop dette objekt sammenholdt med andre, som står i lige så stor eller større fare for at forsvinde. I Danmark blev der for ruiner og for megalitgrave fra stenalderen opbygget en national oversigt og prioritering med tilknyttede løbende overvågnings- og restaureringsprogrammer (en indsats, der p.t. er nedprioriteret).

Beslutninger om igangsættelse af konserveringsarbejder må med andre ord tages på grundlag af en overordnet strategi. Der er stigende fokus på for at forankre disse strategier i nationale eller regionale klassifikationer med dertil koblede overvågningsprogrammer. Men der er også en voksende opmærksomhed rettet mod, hvordan det konkrete fortidsminde skal benyttes og vedligeholdes efter restaurering. Således at vilkårene for at fastholde og "forrente" investeringen i restaureringsarbejdet optimeres (værdiskabning). English Heritage har f.eks. arbejdet meget tæt med lokale myndigheder, erhverv og befolkning i forbindelse med et stort bevaringsprojekt i Great Yarmouth for at sikre bedst mulig forankring og medejerskab i lokalsamfundet til investeringen i bevaring.

Beslutningsgrundlaget om restaurering må tilige omfatte stillingtagen til hvilken/hvilke fase/-r af et ofte langt og forvandlingsrigt liv, kulturarvsobjektet skal afspejle efter restaurering. Dette sidste spørgsmål er ikke alene snævert kulturarvsfagligt (stilhistorisk), men også etisk og sociologisk. Det kan være meget konfliktfyldt i områder som det tidligere Jugoslavien, hvor fortidsminder over tid har skiftet etnisk/politisk ejerskab. Her kan der være spørgsmål om moskeer, der er blevet til kirker og omvendt – hvordan skal de restaureres i fremtiden?

Den professionelle rolle

Med de tendenser der er resumeret oven for, er den professionelle fagpersoners rolle forandret uanset om hun varetager myndighedsopgaver eller arbejder med produktion af viden og

ydelser. Nu og i fremtiden er det ikke længere tilstrækkeligt at være specialist på arkitektur, arkæologi, etnologi, kunsthistorie eller konservering. Det er nødvendigt at kunne sætte specialistkompetencen i relation til andre specialisters viden. Specialistkompetencen skal med andre ord ledsages af en tværfaglig koordineringskompetence, der forudsætter at specialisten har overblik over, hvor andre relevante specialistkompetencer befinder sig i eller uden for hendes egen organisation.

Desuden må specialisten være i stand til at overskride den akademiske faglighed og relatere/kommunikere sin viden til mennesker, hvis engagement i kulturarven kan have et helt andet udgangspunkt: det kan være bonden, entreprenøren, journalisten, politikeren, eller investoren, der skal agere i forhold til den viden kulturarvseksperter leverer.

Kulturarvseksperter oplever tillige som andre fagspecialister (f.eks. læger) at en befolkning med stadigt højere uddannelses- og informationsniveau ikke automatisk betragter specialisten som en uangribelig autoritet. Kulturarvseksperter kan ikke "regere per dekret" men må i stedet langt hen ad vejen møde interessenterne på deres præmisser. Kulturarvsspecialisten skal være kommunikerende, inkluderende, faciliterende og stimulerende. Specialistrollen er ikke blevet nemmere – men den er blevet nok så interessant.

Marked og målstyring

– den vanskelige balance mellem stilstand og kaos *Arkæologi og konkurrence*

Udviklingen i ejerskab til og definition af den faste kulturarv har medført, at der er blevet større pres for finansiering af kulturarvsrelaterede aktiviteter, end hvad der i disse år politisk kan bæres inden for en traditionel statslig tilskudsøkonomi. Derudover har den generelle ekspansion af markedøkonomien understøttet af krav fra internationale konkurrenceregler ført frem mod et langt større markedøkonomisk element i det finansielle grundlag for kulturarvssektoren.

De fleste steder i Europa spiller staten stadigvæk

den afgørende rolle i finansiering af sektoren. Men med variationer ser vi en generel tendens til en øget diversificering af aktivitetsfinansieringen: EUs forskellige programmer spiller en øget rolle. Regionale og lokale myndigheder ligeså og endelig er der forskellige grader af fonds- og privatfinansiering.

Det karakteristiske for den offentlige finansiering er, at også den i stigende grad gives på markedsvilkår og stadigt mindre som klassiske generelle tilskudsbevillinger. Kontraktstyring vil i årene fremover præge myndigheders, museers og forskningsinstitutioners vilkår i øget grad. En række lande har desuden introduceret direkte konkurrence på visse tidligere monopolområder – f.eks. arkæologiske nødudgravninger. Denne tendens har sammenhæng med det almindeligt anvendte betalingsprincip, der forpligter den bygherre, der med sin aktivitet fremkalder behovet for nødudgravning til at betale udgravningens omkostninger. For at give betaleren en mulighed for at vælge leverandør på den ydelse, han er forpligtet til at betale, har flere lande valgt at introducere konkurrence på området.

I England er der fri konkurrence, men hverken statslig certificering af udgraverne eller kvalitetsstandarder for udgravningerne. Der findes en del seriøse virksomheder blandt "archaeological units" på det engelske marked for nødudgravningsarkæologi. Men desværre er der – netop i mangel af forpligtende kvalitetskrav – ofte hård konkurrence alene på pris, hvilket medfører at små kortlivede virksomheder presser pris og kvalitet ned også hos de seriøse udbydere. Det er måske sigende at engelske arkæologer ligger i den absolutte bund af den nationale lønstatistik for akademikere.

I Frankrig har man med en ny lov holdt markedet på afstand (LOI no 2001-44 du 17 janvier 2001 relative à l'archéologie préventive) ved at vælge ikke at markedsudsætte området. Derfor betaler bygherre ikke undersøgelsens faktiske pris, men i stedet en statslig afgift beregnet efter en formel, der tager hensyn til det berørte areals størrelse og karakter. Med afgifts-

princippet har fransk lovgivning undgået en mulig konflikt med EU's konkurrenceregler.

Markedsudsættelsen af det arkæologiske område har varierende karakter og erfaringerne er også ganske forskellige. Sandsynligvis vil de bedste erfaringer kunne gøres, hvor myndighederne har defineret og håndhævet tydelige kvalitetskrav (certificering og standarder) til virksomhederne og deres leverancer, og hvor den markeds-mæssige volumen har en størrelse, der reelt kan understøtte et passende antal konkurrerende virksomheder.

Sammenfattende om markedet

I hele Europa er den generelle tendens at øge målstyring af den offentlige virksomhed ved at introducere et større eller mindre antal markeds-økonomiske elementer.

Denne tendens bliver ofte betragtet med forståelig bekymring fra institutioner, der traditionelt har været tilskudsfinansierede. Det gælder også for virksomheder i kulturarvs-sektoren. Men det er vigtigt ikke at opfatte markedet som en ubetinget modsætning til f.eks. statsligt ansvar og engagement eller til faglig kvalitet. Det afgørende er at staten på sin side vedkender sig en forpligtelse til og interesse i at regulere markedet. Staten og andre må desuden udvikle "bestillerkompetence" altså en evne til at definere de ydelser, der skal leveres og de vilkår de skal leveres på.

Problemet er at en sådan vilje eller kompetence hos staten og andre myndigheder langt fra er en selvfølge. Men selv hvor vilje og kompetence findes, kræves et voksent med- og modspil fra de, der skal levere. Det stiller voksende krav til institutioner og virksomheder at overgå til markedsvilkår på et tidligere "klassisk" bevillingsstyret område. De der leder fremtidens museer, institutter og andre virksomheder på det danske og øvrige europæiske kulturarvsfelt må være stærke i projektøkonomi og projektstyring. De må kunne kombinere en faglig etos med en strategisk forståelse af, hvordan man driver og udvikler en organisation, der skal hente en stadig større del af sit økonomiske grundlag hjem på et mere eller mindre velreguleret og forudsigeligt marked. Og vigtigst af alt må de være i stand til både at respektere, forstå og påvirke dem, de skal indgå kontrakter med.

Foran de der arbejder med kulturarven ligger der velvoksne udfordringer. Risikoen for at tabe betydelige værdier for samfund og fagområder er absolut til stede. På den anden side kan fagmiljøer med større fokus på relationerne udad mod samfundet opnå en helt ny gennemslagskraft. Med den kan de i bedste fald revitalisere samfundets vilje til at prioritere den faste kulturarv.

REFERENSER

The Belvedere Memorandum, Haag 1999
(regeringsdokument i engelsk oversættelse)

Power of Place, English Heritage, London 2000

Yesterday's world tomorrow's landscape, English Heritage, London 1999